Amsterdams stadsuitbreidingen en de buren

Topografische aspecten van de stadsuitbreidingen en de beïnvloeding van buitenaf

Begin dertiende eeuw, toen Amsterdam aan de monding van de Amstel ontstond, waren de Nederlanden nog een agrarische leefgemeenschap. Beneden de rivieren waren in de Romeinse tijd misschien wel steden ontstaan maar daarboven was zelfs een flink dorp al een uitzondering. In de middeleeuwen ontwikkelde zich de landadel en ontstond er rond hun versterkingen clusters bewoning van horigen en slaven. In noordwest Nederland duurde dàt zelfs tot het einde van de middeleeuwen. In de twaalfde eeuw startte de ontginning van Amstelland, een initiatief van de bisschop van Utrecht, de landsheer van deze

Zoals de foto rechts moet men zich het veenlandschap in Holland voorstellen.

Links een blad uit de Atlas Mayor: de Hoogheemraadschappen Rijnland en Amstelland.

streek. Hij had hier een ‘zetbaas’ geïnstalleerd die zich de adellijke titel *Van Amstel* had aangemeten en die Ouderkerk a/d Amstel uitzocht als woonplaats en daar zijn versterking bouwde. Begin dertiende eeuw beschouwen we dus als de geboortedatum van Amsterdam, maar zolang de Van Amstels over Amstelland regeerden, d.i. tot eind dertiende eeuw, bleek Amsterdam voor de leenheer niet de moeite waard om zijn zetel daar naar toe te verplaatsen. Dat duurde tot het graafschap Holland in handen kwam van achtereenvolgens Henegouwen, Beieren en tenslotte Bourgondië. De uitheemse landsheren zagen het economische belang in van een goed geleide stad en ondersteunden de ontwikkeling ervan actief. Door de – ongetwijfeld duur ingekochte – ‘protectie’ van deze heren ontstond een zeer moeizame relatie met de buurgemeenten en de omringende waterschappen, die ook de landsheer niet altijd kon negeren. Het is moeilijk te bepalen hoe Amsterdam toch voortdurend kon groeien ten koste van grondgebied van de landadel en later de buurgemeenten. Van de vroegste uitbreidingen is hoegenaamd niets gedocumenteerd en als we een reconstructie willen maken blijft dat altijd hypothetisch. Toch een poging…

Ontginning

Zo'n 100 jaar voor het ontstaan van Amsterdam begon de ontginning van Amstelland vanuit het zuiden. Voor die ontginning de noordelijkste punt aan het IJ bereikte was de 'stad' er reeds, alhoewel er rond 1300 naar schatting net 1000 zielen woonden. Bij het begin van de ontginning lag het land nog hoog genoeg dat het graven van sloten, dwars op de boezem, de Amstel, voldoende was om te laten afwateren. De afstand tussen die sloten lieten een vaste breedte land over, die proefondervindelijk ontstaan was: 30 roeden of ongeveer 113 meter. Ook de diepte van de percelen werd begrensd en bedroeg 6 voorlingen of ongeveer 1250 à 1300 meter. Na maximaal 2 perceellengten moest een bredere dwarssloot – als secundaire boezem ofwel afwatering – aanwezig zijn, die langs diverse percelen het wateroverschot opnam en dat water via een sluis of overlaat in een geschikte rivier of vaart kwijt kon. De landstrook tussen Amstel en Schinkel was te groot voor een goede waterbeheersing, dus werd halverwege zo'n afwatering gegraven: de Boerenwetering.

Van de Schinkel tot het IJ deelde Amstelland een grens met het waterschap Rijnland en de beide watersystemen maakten een stel kades

De ontginning van veengebied bracht een onplezierige verrassing met zich mee. Aanvankelijk mondden de weersloten direct op de boezem uit, maar de ontwatering van het ontgonnen land versnelde het proces van inklinken.

- *Naar we mogen aannemen raakten de sloten hun overtollige water niet meer kwijt aan de boezem omdat het waterpeil daarvan te lang boven dat van het ontgonnen land lag en het land daardoor onder water liep.*
- *Er werd toen een kade gelegd langs de boezem en daarbinnen een ringsloot gegraven. In de kade kwam op enkele plaatsen een spuisluisje dat opengezet werd als het waterpeil in de boezem lager was.*
- *Toen ook dat niet meer hielp, omdat het waterpeil nooit meer onder dat van de polder kwam, werd de spuisluis vervangen door een poldermolen. Die uitvinding werd rond 1400 geïntroduceerd.*

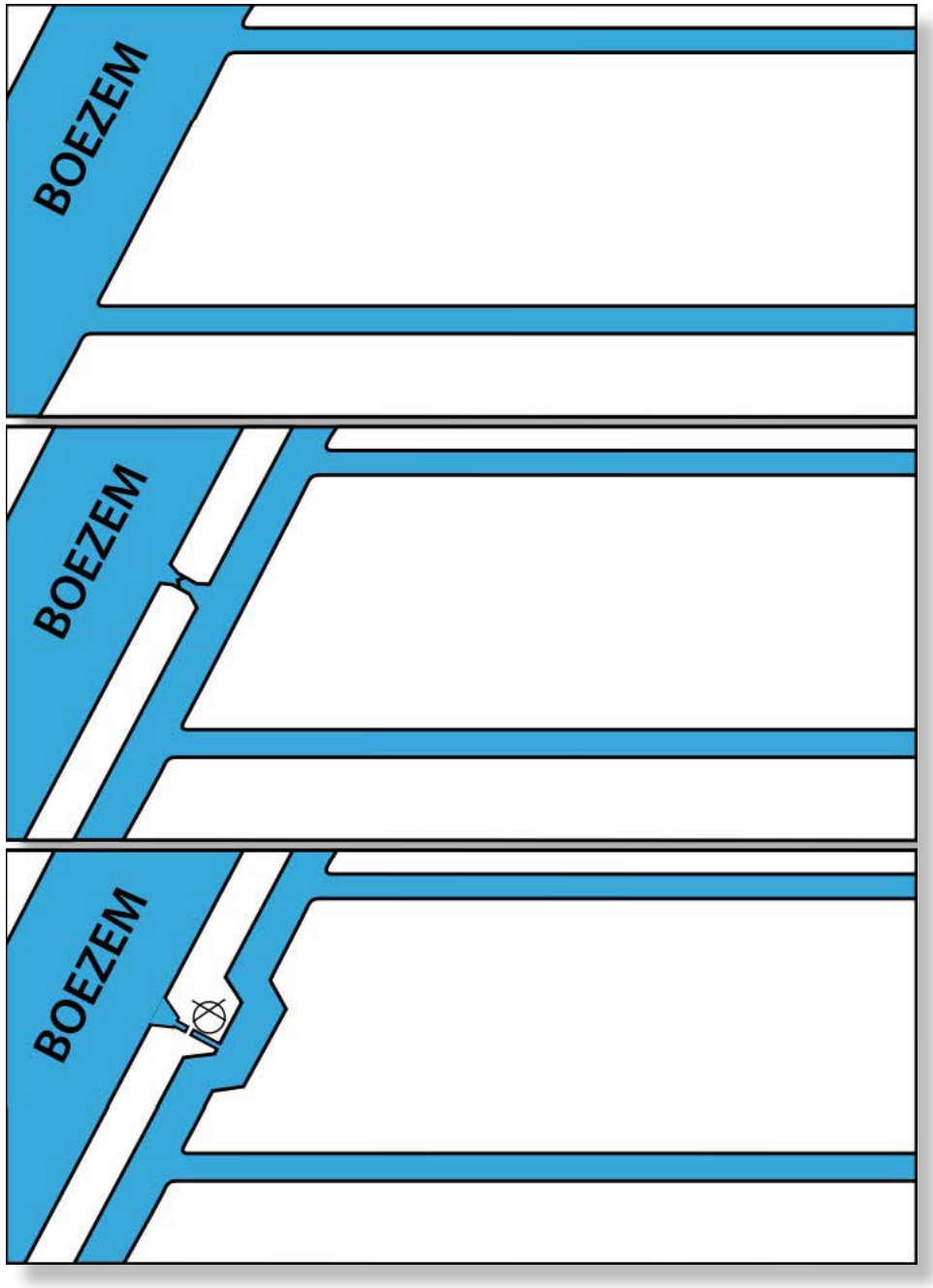

Een spui ging lang niet altijd gepaard met een sluis met deuren, zoals op de afbeelding rechts. De recente foto links bewijst dat er meer systemen zijn. Deze simpele terugslagklep voorkomt dat de boezem zijn water naar binnen loost en de overdruk van het binnenwater zal de klep automatisch openen.

nodig met een afwateringssloot ertussen. Die scheidingssloot werd in de vijftiende eeuw onder verantwoordelijkheid van waterschap Rijnland vergraven tot de Kostverlorenwetering. Ondanks dat Amstelland toen allang tot het graafschap Holland hoorde, bleken beide watersystemen, Rijnland en Amstelland, niet te verenigen en bejegenden de waterschappen elkaar vijandig. Hoe het beleid was blijft

Door de daling van de veenbodem werd het gemiddelde waterpeil in de boezem zó vaak hoger dan dat in de polder dat die onderliep. Dit is een recente foto en als we met onze moderne hulpmiddelen zo'n situatie niet de baas kunnen is het duidelijk dat onze voorouders de grootste problemen hadden droge voeten te houden.

duister, maar de meningsverschillen zijn wel gedocumenteerd. De processen werden tot voor de landsheer gevoerd. In eerste instantie zullen de ontginningssloten, die het land in weren van iets meer dan 100 meter breedte verdeelden, in de Amstel uitgewaterd hebben. Binnen een eeuw zal men ondervonden hebben dat door de ontginning het inklinken van het veen drastisch versnelde en de ontginning dreigde vol te lopen vanuit de Amstel. Noodgedwongen werd de ontginning omgezet in een polder, of liever een serie pol-

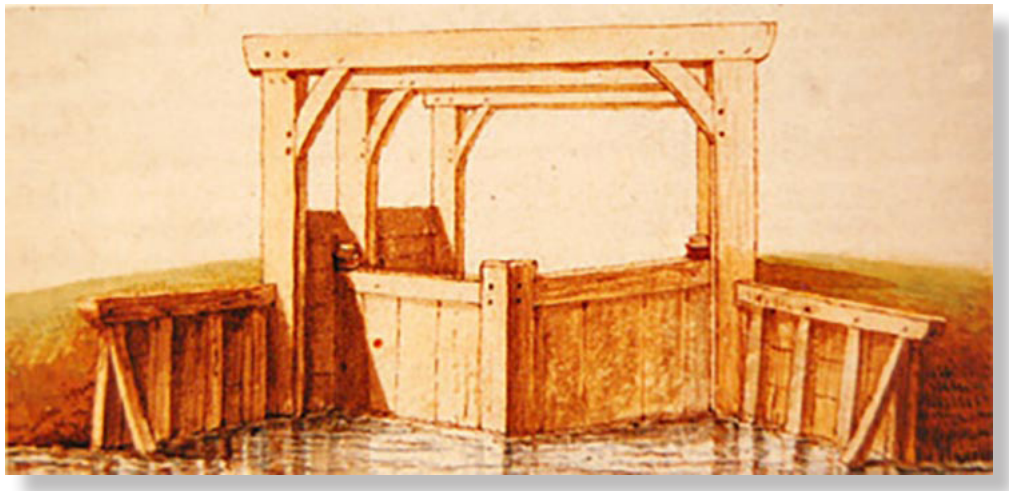

ders, gescheiden door dwarsdijken of landscheidingen die in onze streken ook wel met zijdewenden aangeduid werden. De Heiligeweg/Overtoom is zo'n zijdewende evenals de Kalfjeslaan en de Zuidelijke Wandelweg. Langs de Amstel moest nu een kade komen en om de weersloten te laten afwateren kwam parallel aan die kade een ringsloot die op een of meer plaatsen een spuisluisje kreeg naar de rivier. Toen het veen nog verder inklonk waterde Amstelland niet verder af zonder hulpmiddelen en kwam rond 1400 de uitvinding van de poldermolen te hulp.

In 1634 ontstond ten zuiden van de Heiligeweg de Binnendijkse Buitenvelderse Polder en in 1636 ten noorden van de Heiligeweg de Stads- en Godshuis Polder.
Begin vijftiende eeuw werd Amstelland gesplitst in Ouder-Amstel ten oosten van de rivier en Nieuwer-Amstel ten westen. De vroegste stadsuitbreidingen lagen op het grondgebied van die laatste gemeente, de Derde en Vierde Uitleg in beide polders en die laatste ook nog op grondgebied van Ouder-Amstel en Diemen.

De stad, haar landsheer en de ambachtsheer

Voor Amsterdam is geen enkele stadsuitbreiding ooit een eenvoudig klusje gebleken. De begeerde grond buiten de stad behoorde meestal aan meerdere partijen, d.w.z. aan een grondeigenaar en eventueel diens pachter of huurder en aan de landsheer die de grond eventueel aan een leenheer in leen gegeven had of ambachtsheren bepaalde rechten verleend had. Dat waren dan al drie partijen waar men mee te maken kreeg. Nu was de gebruiker van dat land al vaak een stedeling, die de grond gepacht of gehuurd had en niet perse afkerig was van inlijving bij de stad. De landsheer was ook niet onwillig de stad tegemoet te komen als de financiële tegenprestatie maar interessant genoeg was. Bleef over de leenheer en juist daarmee kreeg de stad het regelmatig moeilijk, vooral met die van Nieuwer-Amstel, wiens grondgebied helaas rond het grootste deel van de stad lag. Vooral de familie Brederode weerde zich tegen de dominante positie die Amsterdam na de vijftiende eeuw ging in-

Handvest Albrecht van Beieren uit 1391

Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw begon de graaf van Holland met het delegeren van waterstaatkundige bevoegdheden. Zo droeg graaf Floris V in 1289 een aantal van die bevoegdheden over aan zogenoemde heemraden (= hoogheemraden, leden van het dagelijks bestuur van het waterschap). Het betrof het schouwen (inspecteren) van waterwerken, het vaststellen van keuren en het spreken van recht in waterstaatsaangelegenheden. Het zwaartepunt van de bestuurs- en rechtsmacht lag aanvankelijk bij de hoogheemraden. Deze lieden van goede komaf stelden de keuren vast, zagen toe op de naleving ervan, dreven de schouw, besteedden werken aan en berechtten de overtreders van de keuren. De bevoegdheden op waterstaatkundig gebied waren tot 1454 niet duidelijk afgebakend. Hierdoor ontstonden herhaaldelijk competentiegeschillen tussen hoogheemraden en ambachtsbesturen. Een vonnis van het Hof van Holland in dat jaar schiep enige duidelijkheid omdat daarin was vastgelegd welke waterwerken in beheer waren bij de ambachtsbewaarders. Het coöptatierecht (recht om nieuwe bestuursleden te kiezen) dat Albrecht van Beieren in 1386 en 1391 had verleend aan de hoogheemraden, werd door Karel V in 1516 ingetrokken. Vanaf dat moment was het de hoogheemraden niet meer toegestaan hun bestuur zelf aan te vullen. De benoeming geschiedde sindsdien door de landsheer op voordracht van de hoogheemraden en de zittende dijkgraaf. Tussen 1795 en 1804 was de benoeming voorbehouden aan de stemgerechtigde ingelanden, daarna aan het departementaal bestuur en sinds 1813 aan de Kroon op voordracht van de hoofdingelanden (leden van het algemeen bestuur). Sinds de Waterschapswet van 1992 worden de hoogheemraden benoemd door de hoofdingelanden.

nemen. We kunnen nu nog aan de stadsplattegrond zien dat de vroegste uitbreidingen veel moeite gekost moeten hebben. De uitbreidingen in de veertiende eeuw naar de Voor- en later de Achterburgwallen aan beide oevers omvatten enkele tientallen meters, op een enkele plek net 20 meter. Menig historicus heeft zich afgevraagd waarom de kosten gemaakt werden om zo'n geringe ruimtewinst te realiseren. Maar dat is dan precies het drammerige doorzettingsvermogen dat Amsterdam in de zeventiende eeuw tot een wereldstad zou maken.

Waterschapsperikelen

Het waren niet alleen de politieke problemen waar de stad mee te maken kreeg, maar ook met technische. Amsterdam werd omringd door drie waterschappen: Rijnland, Zeeburg & Diemerdijk en Amstelland, waarvan de laatste de stad bijna geheel omvatte en waarvan de stad theoretisch deel van uitmaakte. De zeewering aan het IJ was een aangelegenheid van de waterschappen en niet van de stad en van de tegengestelde belangen van beide partijen waren die van de stad ondergeschikt. Toen Amsterdam rond begin vijftiende eeuw die zeewering op twee plaatsen wilde doorbreken om schutsluizen te kunnen maken

Op het schema links komen ondermeer de waterwerken van de landsheer, de verbetering aan de zeewering aan de Nieuwe Zijde en de ontginning van het land ten noorden van de Heiligeweg aan de orde. Dit schema houdt het perspectief van Cornelis Anthonisz vogelvluchtkaart uit 1544 aan, dus het noorden is onder.

- *Eind 13e eeuw komt de stadsgrens tot de Nieuwezijds Kolk. Binnen en buiten de oude zeewering zijn de gevolgen van dijkdoorbraken zichtbaar.*
- *Van eind 14e tot medio 15e eeuw vinden grote wijzigingen aan zeewering en stad plaats. De vernieuwde zeewering (=Nieuwendijk) werd doorbroken door de Oude Haarlemmersluis en de stad breidt zich naar het westen uit, zij het over minimale afstand.*
- *Ongeveer 1450 volgt de volgende stadsuitbreiding naar het westen. De kade werd de nieuwe burgwal en de ringsloot vergraven tot Singel. Een nieuwe Haarlemmerpoort werd in het Singel gebouwd, nog steeds op de Nieuwendijk.*

kon ze rekenen op massieve weerstand en het eisen van kostbare voorzieningen.
Aan de westzijde van de stad vergde een uitbreiding een omvangrijke aanpassing van de afscherming van beide watersystemen middels een kade (zijdewende) zoals we eerder zagen. Tot en met de veertiende eeuw werden die kades op korte afstand van de nieuwe burgwal gelegd en omdat de kosten al hoog genoeg waren werd de kade met ringsloot bij elke uitbreiding als volgende burgwal ingericht en kwam een nieuwe kering enkele tientallen meters verder landinwaarts. Door het handvest van Albrecht van Beieren in 1386, waardoor de 'stadsvrijheid' uitgebreid werd tot 100 gaarden (368m), werden de volgende uitbreiding ruimer aangelegd en dat maakte de vijftiende-eeuwse uitbreidingen ook wat ruimer. Dat werd het Singel.
Het laat zich raden dat de hoge eisen van de omringende waterschappen ook politiek als wapen ingezet werd om het de uitdijende

Het grondgebied rond Amsterdam lag hoofdzakelijk in de Binnendijkse Buitenvelderse Polder, behorende tot Nieuwer-Amstel. In de Middeleeuwen al was Amstelland bestuurlijk opgedeeld in Ouder- en Nieuwer-Amstel, respectievelijk oostelijk en westelijk van de Amstel, met één uitzondering: een strook ten zuiden van de stad op de oostoever (Over-Amstelpolder) was ook Nieuwer-Amstel. De reden waarom dit gebied bij Nieuwer-Amstel gevoegd is zal wel duister blijven, of het moet zijn dat de Watergraafsmeer de polder volledig afsloot van het grondgebied van Ouder-Amstel. Voor Amsterdam was dat spijtig want de Van Brederodes van Nieuwer-Amstel (ook wel Amsterveen),

weerden zich heel fanatiek tegen de expansiedrift van de stad. Amsterdam probeerde diverse keren de ambachtsheerlijkheid Nieuwer-Amstel over te nemen. Het ging zo ver dat Amsterdam banpalen met het gemeentewapen ging plaatsen. Reinout III van Brederode (afbeelding) was vanaf 1507 ambachtsheer en voerde lange processen tegen Amsterdam. Na vele jaren van procederen verkocht Brederode in 1529 opeens wel zijn ambachtsheerlijkheden Nieuwer-Amstel, Sloten, Sloterdijk en Oostdorp (Osdorp). Het verhaal gaat dat hij ze verdobbeld zou hebben. Hij kreeg er wel veel geld voor; 3000 Carolus guldens en een erfelijke jaarrente van 560 ponden. Zijn zoon en opvolger, Hendrik, liet het er niet bij zitten en probeerde in 1562 via een proces zijn vaders ambachtsheerlijkheden terug te krijgen. Hij stelde dat zijn vader in 1529 bedrogen was, maar verloor het proces. Amsterdam was rijk en machtig en kon veel stukken land buiten de stad kopen. Na de Vierde Uitleg stopte Amsterdam voorlopig met annexeren, maar na de industriële revolutie en de bevolkingsexplosie sloeg het opnieuw toe.
Lees ook: Amstelodamum, Jb36 (1939), p.39-86 en De Dobbelaar.

stad zo moeilijk mogelijk te maken. Dat verklaart de bemoeienissen van Amsterdam om in de organisatie van polderbesturen binnen te dringen. Berucht is de truc waarmee ze in 1529 de Ambachtsheerlijkheid Nieuwer-Amstel 'kochten' van Reinout III van Brederode (zie kader p.7). In 1752, toen eindelijk het octrooi voor de Stads- en Godshuispolder kwam, nam de stad het polderbestuur van de Stads- en Godshuispolder officieel over.

Topografische sporen van de ontginning

De weersloten en de paden erlangs, die bij de ontginning van de Stads- en Godshuispolder horen, zijn aan de Nieuwe Zijde volop terug te vinden. Totdat de Derde Uitleg (1610-12) het patroon doorbrak volgden alle straten, stegen en waterlopen de richting van de reeds aanwezige weren. De kavels waren om de ±113 m door sloten van elkaar gescheiden. De Derde Uitleg aan het begin van de zeventiende eeuw trok zich daar niets meer van aan; de stad had behoefte aan royale, vooral rechthoekige grondstukken voor de kostbare huizen die haar burgers wilden bouwen. Om de ongemakken van de lage polderbodem te omzeilen werden alle sloten gedempt en het land met een laag ophoogzand ruim boven het grondwaterpeil gebracht. Tevens werd het wereldberoemde patroon van grachten gegraven

waarover wij hier niet al te veel meer zullen uitweiden. De Jordaan werd de beruchte uitzondering op de regel, omdat die in 1610 al voor een groot deel volgebouwd was en bovendien buiten de oude 100 gaarden-grens lag, waarover Amsterdam tot dat moment geen zeggenschap had. Die moest het dan ook zonder die comfortabele ophoging stellen, wat eeuwen voor problemen bleef zorgen.
Waarom toch die ophogingen? Met een vooruitziende blik drong de vroedschap aan op het ruim boven het grondwaterpeil brengen van het bouwoppervlak. Dat bracht de mogelijkheid mee vanuit de laagste ruimtes van een huis riolering aan te brengen die op de gracht loosde, vaak zelfs van het toen heel populaire sousterrain, waar het personeel huisde en de keuken zich bevond. Bovendien kon door het ophogen het waterpeil van de grachten verhoogd worden, zodat die meer gingen overeenstemmen met het gemiddelde peil in het IJ. De Jordaan bleef op polderpeil omdat daar niet of niet voldoende opgehoogd kon worden. We zien dan ook dat de Prinsengracht een eigen peil kreeg en alle grachten die daar een aansluiting op hadden van sluizen voorzien moesten worden (Leliegracht, Brouwersgracht).

In het kader van het al of niet volgen van het polderpatroon is het interessant vast te stellen dat na eeuwen van stilstand de stad in de negentiende eeuw, toen opnieuw uitgebreid werd, uit kostenoverwegingen op veel plaatsen weer het slotenpatroon van de ontginning volgde (zie De Pijp, Kinkerbuurt, Van Lennepkwartier). Pas met het Algemeen Uitbreidings Plan (1934) begon de stad weer met grootscheepse ophoging en planmatig ontworpen tuinsteden.
Terug naar de middeleeuwen! Aan de kaart op pag. 8 vallen twee dingen op. Ten eerste de moeizame weg die de Boerenwetering door de stad volgde. In het kader van de ontginning was de wetering

Boven: De kruising van de Heiligewegssloot en de Boerenwetering op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560. Beiden sluiten aan op 't Singel. Vergelijk deze situatie ook met die van 1610 op p.11.

Links: De versteende omwalling van 1481-94 ter hoogte van de doorvaart van Singel naar het Spui met vlak daarachter een sluiscomplex dat als Boerenverdriet bekend werd. Dat zal met het verzorgend scheepvaartverkeer uit de tuinbouwgebieden aan de Boerenwetering te maken hebben. De aansluiting was in feite nodig om het verdere verloop van de wetering door de stad te garanderen maar technisch niet meer nodig door de uitlaat die het Singel op het IJ had.

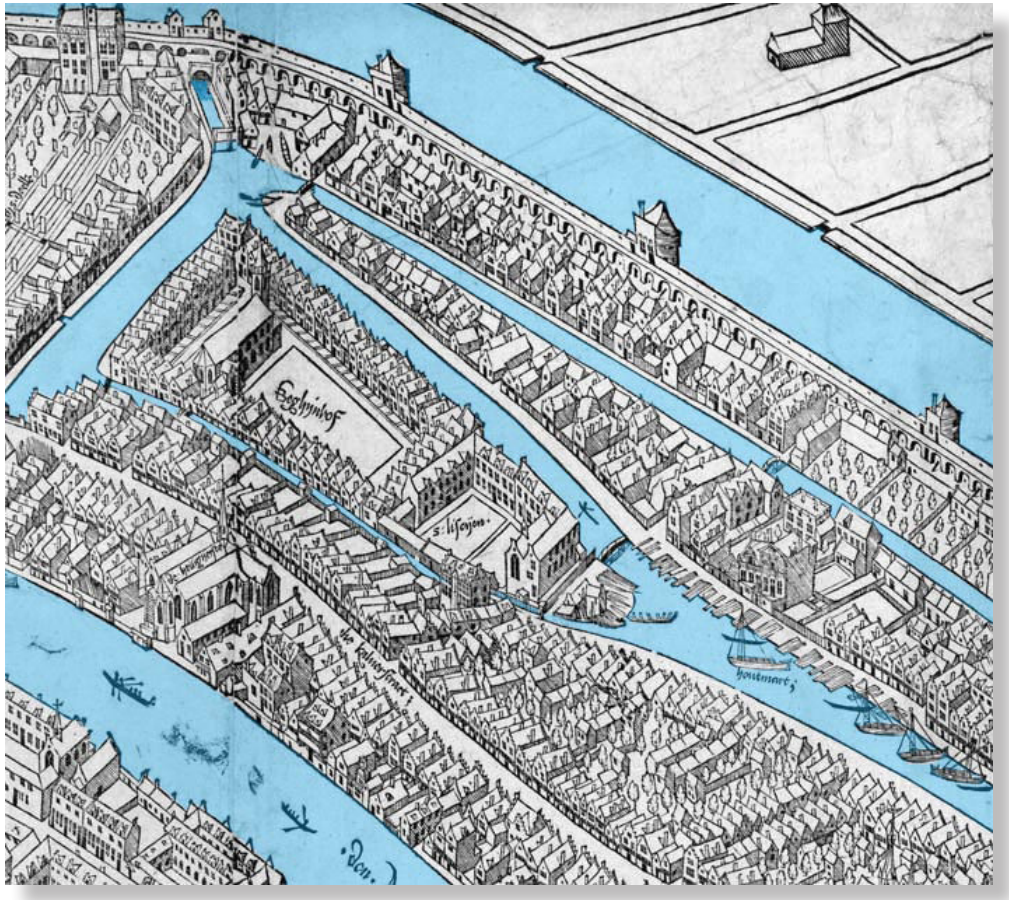

een noodzakelijk afwateringskanaal dat via ons huidige Spui in de Amstel uitkwam. De moderne inzichten gaan ervan uit dat de Nieuwezijds Voorburgwal van oorsprong een omleidingskanaal is, dat nodig werd na het leggen van de dam in de Amstel (1260), net als de Oudezijds Voorburgwal. Dat kanaal begon in het Spui als Begijnensloot met een nieuwe aansluiting voor de Boerenwetering even voorbij de St. Luciënsteeg (zie afbeelding links). Het kanaal kwam uit op de Nieuwezijds Kolk die mogelijk een oude braak achter de zeewering was. Dit kanaal moest de weersloten ten noorden van de Heiligeweg kruisen. Rond 1330 werd een deel van dit watersysteem vergraven tot vestgracht op de breedte die we van afbeeldingen kennen. In de zestiende eeuw ging deze gracht pas Nieuwezijds Voorburgwal heten, voordien zien we in akten een ongelooflijk gehaspel met namen als 'uterste grafte', welke naam noodgedwongen overging op de Achterburgwal toen die gegraven was.

Het moeizame aan de loop van de Boerenwetering werd ook buiten de stad duidelijk in de kruising met de Heiligewegssloot, die naast de kade lag waarop de Heiligeweg steeds belangrijker werd naarmate in de veertiende eeuw de pelgrimage naar de 'Heilige Stede' vorm ging aannemen. De eeuw daarop werd dit nog nijpender toen Hoogheemraadschap Rijnland de Kostverlorenwetering gegraven had en de Amsterdammers de Heiligewegssloot verbreedden met

Boven: Het Begijneneiland in 1544. Links boven de doorvaart door de omwalling met sluis (Boerenverdriet). Op het Begijneneiland, behalve het Begijnenhof, ook het St. Luciënklooster en op de punt de stadsschuitenmakerswerf.
Rechts: Heiligeweg met Heiligewegssloot (beide samen nu Overtoom)

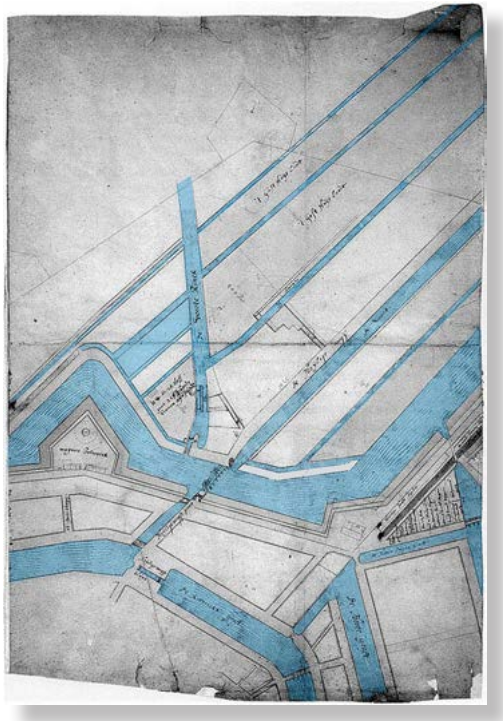

alle scheepvaartverkeer van dien. Deze watersystemen lagen op verschillend peil; de kruising ging gepaard met een sluiscomplex dat ongetwijfeld voor rekening van Amsterdam kwam. Pas de Tweede Uitleg (1593) maakte daar een einde aan doordat de Herengracht voorbij die kruising kwam te liggen, maar een sluis om de wetering op het stadspeil aan te sluiten bleef nog steeds noodzakelijk (zie plattegrond 1610 hierboven). Ter gelegenheid van de Vierde Uitleg verdween een groot deel van de wetering onder de ophoging en verplaatste men de sluis, waarmee de wetering op het stadswater aansloot, naar de Singelgracht nabij het Polderhuis.

Het tweede dat opvalt is de afwijkende loop van het laatste deel van de (nu gedempte) weersloten tussen Nieuwezijds Voorburgwal en de Amstel: ze buigen af naar bijna haaks op de

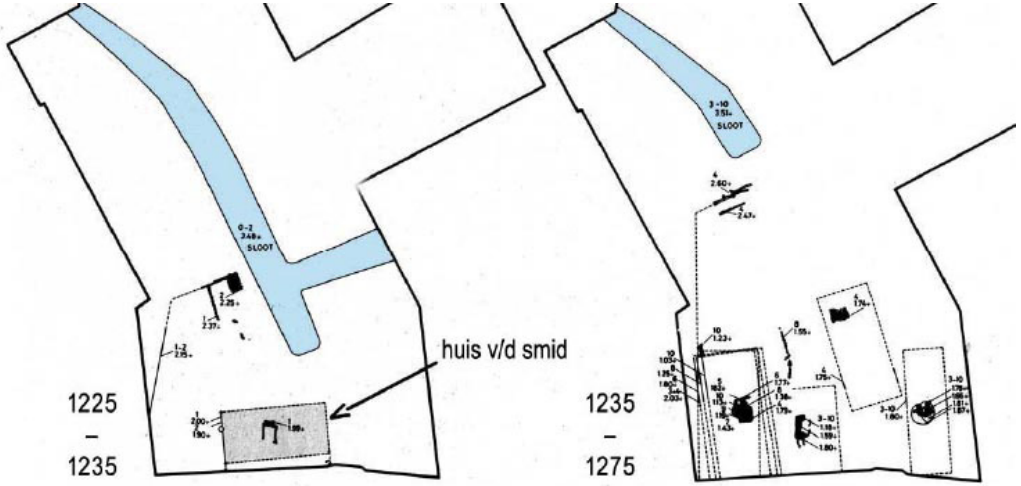

Nieuwendijk! Die twee zaken zouden wel eens met elkaar te maken kunnen hebben. De ontginning begon wel in de twaalfde eeuw maar duurde ongeveer een eeuw en we mogen aannemen dat, toen de ontginning de zeewering langs het IJ bereikte, de Windmolenzijde (Nieuwendijk) reeds bewoond was. Aanvankelijk in wat boerderijtjes op verspreid liggende terpjes, maar later verdichtte de bebouwing zich en toen de ontginners arriveerden was er mogelijk al een min of

Boven: Opgraving 1979 op het grondstuk van Cinema Royal aan de Nieuwendijk (onder). In 1225 is er één werkplaats/woonhuis op het grondstuk, 50 jaar later al vier. De weersloot blijft op afstand van de dijk en wordt in de loop der jaren steeds verder gedempt tot hij in 1350 helemaal gedempt blijkt te zijn. Tot de bouw van de bioscoop blijven er op dit grondstuk steeds vier percelen met hun front aan de Nieuwendijk staan.

Li.bov: De Boerenwetering en Heiligewegssloot, vlak voor de Herengracht, in de Tweede Uitleg even vestgracht. Eindelijk was er geen sprake meer van een kruising van beide wateren, alhoewel door het verschil in waterpeil de Boerenwetering alleen via een sluiscomplex op het stadspeil kon aansluiten. Het afvoeren van water uit Amstelland was toen al niet meer belangrijk maar de vele tuindersvletten die de stad van verse groente en zuivel voorzag0en des te meer.

Links: Het Damrak rond 1275 (artist impression)

Oudezijds, Nieuwezijds
Rond 1400 begon de bouw van een tweede parochiekerk, de Nieuwe Kerk, ten westen van de Amstel. De bisschoppelijke goedkeuring kwam in 1408 maar de bouw was al zo veel vroeger begonnen dat in 1409 al de eerste mis gelezen werd. Naar de beide parochies, de oude en de nieuwe, raakten in de loop van de 15e eeuw de benamingen Oudezijds en Nieuwezijds voor beide stadsdelen in zwang en de kerken werden bekend als Oude Kerk (gewijd aan Sint Nicolaas) en Nieuwe Kerk (gewijd aan Maria en Catharina).

meer gesloten huizenrij ontstaan (zie plattegrond pag. 11). Er zijn aanwijzingen dat de waterkering op enige afstand van de rivierkade werd ingericht, waarschijnlijk een zijdewende met ringsloot waar de weersloten dan weer op uitkwamen. Van de paden langs de weren kwam nu een verlenging naar de rivierkade, maar dan via de kortste weg voorzover er niet al bebouwing stond. Klopt dat niet met de afwijkende richting van de Nieuwezijds Armsteeg, de Nieuwe Nieuwstraat en de Gravenstraat? Daar is een goede verklaring voor: de Nieuwezijds Armsteeg is de gedempte kunstmatige uitwatering van de Boerenwetering via de Nieuwezijds Voorburgwal, toen even na 1350 de Nieuwezijds Kolk gedempt werd. De Nieuwe Nieuwstraat is na de Alteratie (1578) aangelegd over het land van het O.L. Vrouwegasthuis en het opgeheven St. Geertruidenklooster en de Gravenstraat tenslotte moest verlegd worden omdat rond 1400 de Nieuwe Kerk gedeeltelijk over het oude tracé werd gebouwd (zie afb. p.12).

Links: De Dirk van Hasseltssteeg. restant van een weerpad uit de ontginningstijd.
Rechts: De Gravenstraat in 1816 met links de Nieuwe Kerk.

In de zeventiende eeuw, bij de Derde en Vierde Uitleg van respectievelijk 1613 en 1662 houdt de stad ogenschijnlijk geen rekening meer met de buurgemeenten. Ogenschijnlijk alleen, want in werkelijkheid is de Singelgracht een ingewikkeld stelsel van boezems, die elk een verschillend waterpeil aanhouden om de aanliggende polders en landerijen zoveel mogelijk te ontzien. Alle aansluitingen van de Singelgracht naar het stadswater (Lijnbaansgracht) gaan gepaard met sluizen, die soms nog aanwezig of herkenbaar zijn.
Rest ons nog wat links naar aanvullende informatie te geven:

Onder: Gezicht over de Lijnbaansgracht naar de stadzijde van de Weteringpoort. De brug is die over de Lijnbaansgracht voor de Weteringstraat naar de voetgangersdoorgang met daarnaast de doorvaart naar de Singelgracht met sluisje. De sluis bestaat nog steeds als keersluis, maar staat altijd open omdat het peil gelijk is.

De waterstaatkundige perikelen rond de zeventiende-eeuwse stadsuitbreidingen

Over de massieve weerstand van Nieuwer-Amstel tegen de annexaties van 1877 en 1896

De perikelen met oude dijkdoorbraken en de in de stad achtergebleven braken

Over het ontstaan van de Jordaan, voor en na de Derde Uitleg

De sporen van door de stad opgeslokt 'wonen en werken' in de omliggende polders zijn soms terug te vinden

De politieke perikelen rond de stadsuitbreidingen van de 14de tot de 17de eeuw

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

○ = elders in de lijst ook al genoemd ∗ = ondersteunend artikel van andere auteur

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)

∗ Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955

- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Kloosters en Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Schuilkerken in Amsterdam, Anneke Huijser
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)

∗ Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910

- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt

∗ Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende

∗ Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972

∗ Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969

- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17e en 18e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Musis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij
- Pleisterbeeldengieter Carel Sartori, Anneke Huijser

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII

○ Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland

∗ Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery

∗ Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L.van Nierop

∗ Scheepsbouw te Amsterdam in vroeger eeuwen, F.G.M. Douwes

- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Masterplan of toeval? Over de Derde en Vierde Uitleg

- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- ○ Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Huisnummering in Amsterdam (1796-1876)
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- ∗ Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- ∗ De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- ∗ Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996
- ○ Het IJ en de IJpolder

Amsterdam-Noord

- Volewijckslanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- ○ De geschiedenis van de Waterlandse tram
- Industrie Buiksloterham door Wim Huissen
- ENTOS door Wim Huissen
- ELTA door Wim Huisen
- ○ Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij door Ruud van der Sluis

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- ‘t IJ, van getijdekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z’n smalst

Diversen

- Hoe komt de Mirakelbrug aan z’n naam?
- Remonstrantenkerk, de Rode Hoed
- Metamorfoses, wat stond hier vroeger ook alweer? Ria Scharn
- Sint Pietershal in de Nes
- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum Willem III in 1874, Paul Graalman
- ∗ Ons Gouden Vondelpark, gedenkboek t.g.v. 50-jarig bestaan in 1914

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina’s 2014 en later, met kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2020, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2021, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2022, 8 opstellen, idem (komt herfst 2023)